

14. Толстой Н. И. Язык и народная культура / Н. И. Толстой // Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. – М., 1995. – С. 16.
15. Хайдеггер М. Время картины / М. Хайдеггер // Новая технократическая волна на Западе. – М., 1986. – С. 93.

Анотація

У статті розглядаються лінгвокультурологічні ідеї німецького лінгвіста Карла Фослера. На підставі осмислення неолінгвістичних ідей ученого обґрунтовується важливість того, що культура людства формується з багатоманітності етнічних культур та повнота дослідження мови вимагає вивчення її взаємозв'язків та взаємодії з культурою.

Ключові слова: лінгвокультурологічні ідеї, неолінгвістичні ідеї, культура людства, соціолінгвістика, етнолінгвістика, лінгвокультурологія.

Аннотация

В статье рассматриваются лингвокультурологические идеи немецкого лингвиста Карла Фослера. На основании осмысления неолингвистических идей учёного обосновывается важность того, что культура человечества формируется с многообразия этнических культур и полнота исследования языка требует изучения его взаимосвязей и взаимодействия с культурой.

Ключевые слова: лингвокультурологические идеи, неолингвистические идеи, культура человечества, социолингвистика, этнолингвистика, лингвокультурология.

Summary

Linguaculturological ideas of German linguist Karl Forsler are considered in the article. On the base of neolinguistical ideas the scientist asserts that mankind's culture is formed by means of variety of ethnical cultures. The fulness of language's investigation demands to study its interconnections and interactions with culture.

Keywords: linguaculturological ideas, neoculturological ideas, mankind's culture, sociolinguistics, ethnoinguistics, culturology.

УДК 81-112

Карат О.В.,
аспірант,
Горлівський державний педагогічний
інститут іноземних мов

ДІАХРОНІЧНІ УНІВЕРСАЛІЇ: ІСТОРІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою цієї статті є спроба історіографічного аналізу проблеми діахронічних універсалій у світовій лінгвістичній думці.

Проблема універсалій, як і гіпотетичні припущення про універсальність тих чи інших явищ в мові, не можуть вважатися досягненням лінгвістики нашого часу, проте заслуга сучасної лінгвістики в тому, що вона майже вперше в історії мовознавства, спираючись на попередній досвід, звернула увагу на методичний та методологічний бік дослідження універсальних явищ у мовах світу. Майже в усі часи лінгвісти керувалися уявленнями про універсальність певних явищ у мовах, але ці уявлення були або малоінформативними, або взагалі невірними. Такі

“міфологічні” (Б.А. Успенський) універсалії висувалися на різних етапах еволюції мовознавства; вони можуть відзначатися й зараз.

Перші твердження про наявність у мові універсалій знаходяться в античних граматиках. У середні віки з'являється термін *grammatica universalis*. З виникненням у 1660 р. граматики Пор-Рояля А. Арно та К. Лансло проблема універсалій стає однією з центральних у теоретичній граматиці. Логічний напрям у мовознавстві приділяв переважну увагу спільному в мовах, а не тому, що мови розрізняє. І лише виникнення в першій чверті XIX ст. порівняльно-історичного мовознавства дало початок спробам виявити розбіжності між мовами, до того ж ці розбіжності пояснювалися різними шляхами історичного розвитку конкретних мов, різними етнокультурами тощо.

Зацікавленість мовними універсаліями знову виникла в середині XX ст. у зв'язку з успіхами у структурній, генеративній та функціональній лінгвістиці. Дослідження мовних універсалій у цей період здебільшого велися в межах типологічного мовознавства, і лише поступово з'являлось усвідомлення того, що в типологічній лінгвістиці і в лінгвістиці універсалій є свої специфічні предмет, мета й завдання. Типологічна лінгвістика досліджує переважно відмінності в будові мов, лінгвістика універсалій – спільне між мовами. Водночас типологія звертається до універсології, коли вона не може пояснити типологічний збіг між мовами ні генетичними, ні ареальними чинниками. Тоді типологія звертається до думки, що цей збіг зумовлений загальними закономірностями людської мови. У зв'язку з цим велике значення мають праці Дж. Грінберга, який запропонував власний індуктивний за суттю метод статистичних вибірок.

У наш час вивченню мовних універсалій допомагає розширення меж структурної типології, знайомство з мовами (зокрема безписемними) Африки, Океанії, Латинської Америки. Останнім часом спостерігається звернення дослідників до універсалій тексту й порядку компонентів у синтаксичних структурах. Ці універсалії знаходять пояснення в “мовній картині світу”.

Б.О. Серебрєнніков дає таку дефініцію лінгвістичної універсалії: “мовна універсалія – це спільний, ізоморфний засіб відбиття інтрасистемних кореляцій мовних елементів або однотиповий за своїм характером процес, що дає однакові результати, які виявляються з достатньо високим ступенем частотності в різних мовах світу” [4, 5]. Б.А. Успенський стверджує, що “під мовними універсаліями слід розуміти закономірності, що є спільними для всіх мов або для їх абсолютної більшості” [6, 10]. Універсаліями інколи також називають спільні, або універсальні, шляхи виникнення тих чи інших мовних явищ.

Тому дослідження універсалій має відповісти на такі питання:

- 1) що взагалі може та чого не може бути в мові;
- 2) що є цікавим у структурі тієї чи іншої мови.

Якщо відволіктися від формулювання певних мовних явищ, що їх називають абсолютними лінгвістичними універсаліями, які фактично є спільними властивостями мов, то легко можна помітити, що багато інших типів універсалій пов'язано з наявністю в різних мовах світу ізоморфних рис, спільних ознак або однакових за своєю сутністю процесів, що дають однакові результати.

Основу лінгвістичної універсалії гіпотетично складає єдність мовної, а не понятійної ознаки. Дослідження проявів семантичної понятійної категорії в різних мовах зазвичай має як результат не виявлення єдності її відбиття, а навпаки, констатацію значних розбіжностей в цьому плані.

Мовні універсалії є предметом вивчення лінгвістичної універсології. Вони трактуються також як “спільні, суттєві ознаки, що виявляються в усіх або більшості мов світу” [5, 320]. Ці ознаки постулюються у вигляді гіпотез, які перевіряються потім на емпіричному матеріалі конкретних мов. Іншими словами, лінгвістична універсологія є теоретичною й дедуктивною дисципліною. Тому деякі мовознавці вважають, що загальна теорія мови – це передусім теорія мовних універсалій.

Існує декілька класифікацій універсалій, що будуються на різних підставах. Одна з таких класифікацій ґрунтується на відношенні до осі синхронія / діяхронія. З цього погляду виділяють синхронічні (статичні) та діяхронічні (динамічні) універсалії. Виокремлюючи діяхронічні універсалії, Дж. Грінберг, Ч. Осгуд та Д. Дженкінс стверджують: ці універсалії формулюються з акцентом на тому, що мають місце два синхронні стани, з яких один є історичним продовженням іншого. Зазвичай вважають, що обидва стани є однією мовою, за винятком випадків, коли відстань у часі дуже велика, як, наприклад, для латинської та французької. Логічна структура діяхронічних універсалій є такою: “Для всіх x і всіх y , де x більш ранній, а y – більш пізніший стан тієї ж мови...” [1, 127].

Б.А. Серебренніков констатує, що про діяхронічні універсалії йшлося вже у спеціальному дослідженні А. Шлейхера про так званий зетацізм, де Шлейхер простежував історичні долі приголосних в положенні перед f у різних індоєвропейських та неіндоєвропейських мовах, всюди відмічаючи подібні результати, наприклад перетворення попередніх приголосних в африкати. Зетацізм, як і всі звукові закони, А. Шлейхер пояснював подібною будовою мовленнєвих органів у різних народів.

Першим імпульсом, що примусив лінгвістів до пошуків універсалій, була ідея ототожнення людської мови з живим організмом. Прибічник цієї ідеї А. Шлейхер, підкреслюючи, що “єство людини у його основних проявах повсюди одне й те ж саме”, дійшов висновку: “Оскільки органи мовлення в усіх людей по суті однакові, то звуки, що ними утворюються, в усіх мовах однакові”; і далі: “Усі індоєвропейські мови, а також неіндоєвропейські переживають подібний шлях змін не тільки в загальних лініях, а й в окремих” [Цит. за роб. Б.А. Серебреннікова, 1972, 6–7].

Ідея А. Шлейхера була продовжена багатьма лінгвістами. Г. Курціус слідом за Шлейхером стверджував, що в історії звуків найбільш наочним чином виявляються стійкі закони, що діють з такою ж послідовністю, як і закони природи. Ф.Є. Корш зазначав, що у фонетиці існують “спільні для всіх мов закони, які викликають однакові явища окрім усілякої спорідненості”, в царині синтаксису “закони... фізіологічні відступають перед спільними для всіх народів законами психологічними. Спільні потреби духа викликають і спільні явища: мислення, воля, почуття шукають для себе відбиття в усіх мовах... та створюють відповідні роди

речень” [2, 10]. П. Пассі також уважав, що зміни в мовах відбуваються не випадково, а наслідують певні закони, які хоча й мають варіації в різних мовах і різних країнах, але в цілому є напрочуд стійкими. “В роботі П. Пассі, – констатує дослідник його праць, – наводилася велика кількість прикладів, що ілюструють це положення” [4, 7]. На думку А. Мартіне, П. Пассі дав найбільш повне викладення функціональної теорії фонетичних змін [3, 64]. Наявність спільних мовних формул визнавали також А. Мейє, Ж. Вандрієс, А. Доза, Р. де ла Грассері та ін.

У працях А. Шлейхера, Г. Курціуса, М. Граммона, А. Доза, А. Мейє, Ж. Вандрієса, Р. де ла Грассері, Р. Готьо, Ф.Є. Корша, М.М. Покровського, О. Єсперсена та ін. можна знайти велику кількість прикладів, що ілюструють різноманітні діахронічні універсалії: *голосні ненаголошених складів набувають ослаблення; в інтервокальній позиції африкати часто перетворюються на фрикативні; приголосні наприкінці слова оглушуються; велярне l часто перетворюється на v чи u (П. Пассі); кінець слова у багатьох мовах підлягає руйнуванню (Г. Готьо); аспіровані проривні історично є нестійкими; наголошені голосні прагнуть до дифтонгізації; інтервокальна позиція може викликати одзвінчення приголосних (М. Граммон); s часто перетворюється на h, а не навпаки; аспіраторні виявляють тенденцію до перетворення на спіранти (Ж. Вандрієс); перфект часто перетворюється на простий претерит (А. Мейє); при порівнянні часто використовуються аблативні конструкції (Ф. Є. Корш); дісприкетник теперішнього часу дійсного способу часто перетворюється на *poten agentis* (М.М. Покровський); слова зі схожим значенням мають схожу семантичну історію та ін. Б.О. Серебренніков, наприклад, вважає зазначені універсалії не “міфологічними”, а дійсно універсаліями, “що не втратили своєї пізнавальної цінності й теперішнього часу” [4, 8]. Лінгвіст наголошує, що “всі будь-скільки значні відкриття в індоєвропейістиці фактично базувалися на використанні діахронічних універсалій” [4, 8].*

Прикладом цього може слугувати такий факт. Певний час висували гіпотезу, що в індоєвропейській мові було лише три голосних – *a*, *i* та *u*; і лише спостереження над поведінкою *k* перед голосним *a* в санскриті, який виступав у різних словах то у вигляді *ś*, то у вигляді *k*, при порівнянні з відповідними словами інших індоєвропейських мов, спричинилося до думки, що *ś* могло виникнути у позиції перед *e*, що колись існував у санскриті. Це, у свою чергу, було б неможливим встановити, не знаючи, що *k* перед *e* перетворюється на *ś*. К. Вернер не зміг би сформулювати свого закону, якби він не знав тенденції щодо дзвінності інтервокальних проривних. Порушення цієї універсалії в таких словах, як готськ. *brotar* “брат”, спонукало К. Вернера шукати причину аномалії, якою виявилася наявність наголосу на попередньому голосному – саме це завадило дзвінності інтервокального приголосного.

Наслідуючи певні погляди лінгвістів ХХ ст. (М.М. Гухман, Б.А. Серебреннікова, Б.А. Успенського та ін.) щодо перспектив дослідження діахронічних універсалій, можна висунути такі тези.

Надзвичайно важливим є укладання й постійне поповнення зведення універсалій, що типово описані та раціонально розташовані. З цим пов'язана проблема оптимального запису універсалій та їх логічного перетворення. Актуальним є завдання розробки методів пошуку та визначення універсалій. У перспективі має бути серйозна робота з виявлення зв'язків між існуючими універсаліями (тобто виявлення закономірностей більш загального обсягу) та розгляду причин тих чи інших універсальних явищ, які можуть бути як лінгвістичного, так і екстралінгвістичного плану.

Переважаюча увага структурної лінгвістики до досліджень у плані синхронії вплинула на розробку проблеми універсалій. “Діахронічні універсалії вивчаються повільно, незважаючи на наявність солідного досвіду, що був накопичений порівняльно-історичним мовознавством. Цей досвід не узагальнюється. Близько 95 % встановлених за останні роки універсалій мають відношення до плану синхронії”, – відзначав Б.О. Серебренников [4, 14]. Лінгвіст неодноразово підкреслював, що ці універсалії є тривіальними констатаціями і надають дуже мало інформації про структурні особливості мов світу.

На думку Б.А. Успенського, “питання про універсалії в мові є однією з актуальних проблем сучасного мовознавства” [6, 4]. Вважаємо за доцільне продовжувати пошук та дослідження діахронічних універсалій, оскільки саме вони спроможні надати найбільш повну інформацію щодо типології мов світу.

Зважаючи на вищезазначене, можна зробити такі висновки: 1) одна з класифікацій мовних універсалій ґрунтується на відношенні до осі синхронія / діахронія; 2) з цього погляду виділяють синхронічні (статичні) та діахронічні (динамічні) універсалії; 3) історія дослідження діахронічних універсалій складає солідний пласт часу і бере початок з теорії зетацізму А. Шлейхера.

Література

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / Ольга Сергеевна Ахманова. – М. : Советская энциклопедия, 1966. – 608 с.
2. Корш Ф. Способы относительного подчинения. Глава из сравнительного синтаксиса / Фёдор Евгеньевич Корш. – М. : Унив. тип., 1877. – 110 с.
3. Мартине А. Принцип экономии в фонетических изменениях / А. Мартине. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1960. – 261 с.
4. Серебренников Б. А. О лингвистических универсалиях / Борис Александрович Серебренников // Вопросы языкознания. – 1972. – № 2. – С. 3–16.
5. Сусов И. П. Введение в языкознание / Иван Павлович Сусов. – М. : Восток-Запад, 2007. – 384 с.
6. Успенский Б. А. Проблема универсалий в языке / Борис Андреевич Успенский // Новое в лингвистике (языковые универсалии) ; отв. ред. и пер. с английского Б. А. Успенского. – М. : Прогресс, 1970. – Вып. V. – С. 5–30.

Анотація

Стаття є спробою історіографічного аналізу проблеми діахронічних універсалій, яка відобразилася у світовій лінгвістиці. Зроблені висновки про те, що історія вивчення діахронічних універсалій достатньо солідна та базується на поглядах А. Шлейхера.

Ключові слова: мовні універсалії, діахронічні універсалії, універсологія.

Аннотация

Статья представляет собой попытку историографического анализа проблемы диахронических универсалий, отраженной в мировой лингвистике. Сделаны выводы о том, что история изучения диахронических универсалий достаточно солидна и имеет своей основой взгляды А. Шлейхера.

Ключевые слова: языковые универсалии, диахронические универсалии, универсология.

Summary

The article is an attempt of historiographical research of diachronic universals, which are described in world linguistics. The conclusion that the investigation of diachronic universals is rather serious and based on A. Schleicher's views is made.

Keywords: linguistic universals, diachronic universals, linguistics of universals.

УДК 811.161.2

Павлик Н.В.,
кандидат філологічних наук,
Бердянський державний
педагогічний університет

ЛИСТУВАННЯ ТРОХИМА ЗІНЬКІВСЬКОГО З БОРИСОМ ГРІНЧЕНКОМ: КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛЬОВИЙ АСПЕКТ

Трохим Зіньківський належить до знакових постатей літературно-суспільного життя України другої половини ХІХ століття. Анатолій Погрібний називає письменника “духовним провідником – маяком, дороговказом, прикладом – ледь не для всієї тогочасної молоді літературно-громадської генерації, принаймі на Наддніпрянщині” [1, 5]. В останні роки творчість Трохима Зіньківського стала об'єктом ґрунтовного наукового вивчення. На сьогодні відома літературознавча розвідка Любові Костенко, у якій здійснено комплексне дослідження творчості Трохима Зіньківського у контексті літературно-мистецького і суспільно-політичного процесу, зокрема проаналізовано публіцистику, художні твори, літературознавчі праці, охарактеризовано образно-тропеїчну систему [2]. Вивченню мовної практики письменника присвячено наукову роботу Галини Школи. Дослідниця виявила загальні тенденції мовнореформаторської діяльності Зіньківського з погляду творення літературних норм української мови другої половини ХІХ століття, простежила відображення правописних систем української мови, а також лексичних норм у його художніх та публіцистичних працях [3]. Ваговим внеском у дослідження творчого доробку письменника стало наукове видання, у якому опубліковано листування Трохима Зіньківського з Борисом Грінченком, уперше подано архівні матеріали про життя і літературну діяльність обох митців, вступні статті, коментарі, додатки тощо [1]. Підготував та упорядкував матеріал відомий літературознавець, дослідник творчості Зіньківського Сидір Кіраль. Тому спроба аналізу епістолярної спадщини двох письменників з комунікативно-прагматичних та лінгвостилістичних позицій видається досить актуальною. Для опису обрано листування Трохима Зіньківського з Борисом Грінченком, що охоплює 1885–1891 р.р.